

*Josef Eduard
Proche*

13. prosince 1822 Nový Bydžov - 12. listopadu 1908 Sloupno

1. Úvod

Několik následujících řádků bylo napsáno v roce 2008 a je malým připomenutím významného sloupenského občana, který svou pilnou prací a mnohdy nedocenenými úspěchy proslavil Sloupno, nejen mezi pomology a zahradníky v Čechách, ale hlavně v cizině. Přesto, že letos uplyne sto let od jeho smrti, sloupenští občané se dodnes chlubí touto významnou osobou, která ve Sloupně prožila víc jak polovinu života a zanechala významný odkaz dalším generacím. Josef Eduard Proche se stal nejznámějším sloupenským občanem devatenáctého a dvacátého století.

2. Z historie ovocnářství.

Dějiny zahradnictví úzce souvisí s dějinami ovocnářství a vinařství. První zmínky o pozemcích s ovocnými sady a vinnou révou se objevují v zakládacích listinách klášterů v 10. a 11. století, vrchnostenských zahradách a na dobových obrazech. Ovocné plodiny však pěstovali i poddaní, ovšem ti museli často odvádět jisté podíly svým vrchnostem. Písemné doklady o ovocnictví počínají nejvíce dobou římskou. Na Moravě byly velice cenné nálezy v Mikulčicích z 8 – 10 stol. po Kristu.. Též známý kupec a cestovatel Ibrahim Ibn Jakub, arabsko-židovského původu (pravděpodobně ze Španělska), který navštívil Střední Evropu asi v letech 965 – 966, se zmiňoval o zahradách Slovanů a vzpomíná jabloně, hrušně i broskvoně. Vedle řady dalších dokumentů zmiňuje se o zahradách též Kosmas (1045 – 1125) ve své „Chronica Boemorum“. Na Moravě tak prosperovalo ovocnictví již v době příchodu sv. Metoděje (863) a s křesťanstvím se dostaly do Čech i moravské odrůdy révy vinné, které sv. Ludmila († 921) kázala pěstovat na Mělnicku. Podle listiny z roku 1052 nařídil kníže Břetislav I. obci Žiželice na Bydžovsku odvádět ročně kapitule chrámu ve Staré Boleslavi varmuží (povidel) 20 nákladů soumarových po 2 bečkách a suchých sliv 45 soumarových nákladů po 5 kamenech váhy (1 kámen = 11,2 kg). Z dodávky jediné obce tak vysvítá, že téměř před 900 lety bylo u nás ovocnictví rozšířené a zpracování ovoce známé. V roce 1348 kázal Karel IV. přivést révu burgundskou a rozšiřoval kulaté slívy, kterým se dodnes lidově říká „karlátko“. Ke všeobecnému rozvoji a rozkvětu ovocnictví a vinařství odchází tak již v dobách Karla IV. (1316 – 1376), který byl velkým podporovatelem pěstování ovocných rostlin a révy vinné. V čase husitských bojů (1419 – 1473) ovocnictví hodně utrpělo. Jakoubek ze Stříbra a řada tábořských kněží hlásalo: „Žádného ovoce nebudeme požívatí“. Dokonce nařizovali stromy ničit. Přitom však sám Jan Hus ovoce velmi chválil. Po husitských bouřích dosáhlo naše ovocnictví takového stupně dokonalosti, že české ovoce se stalo proslulým po celém světě. Vrcholu českého ovocnictví bylo dosaženo ve zlatém věku vlády Rudolfovy koncem 15. století. Té doby bylo české ovocnictví první v celé Evropě. Královské zahrady v Praze a Brandýse byly obohaceny nejvzácnějšími odrůdami ovocnými a všechny stavy závodily v zakládání sadů. Obchod s ovocem stál u nás tehdy na takové výši, jaké nikde jinde nedosáhl. Z Čech se vyváželo ovoce čerstvé, sušené i v povidla zpracované. V Řezně a Norimberce bývala hlavní skladiště českého ovoce, které se odtud dále vyváželo. Německé názvy: Zwetschke, Povideln, Slibowitz a jiné zřejmě ukazují český původ. Z Moravy se vyváželo ovoce do Litvy, ze Slovenska do Ruska, hlavně švestky, jímž Rusové říkali vengrierky (uherské). To, že mnohé české odrůdy dosáhly zahraničního věhlasu, můžeme vedle celé řady dalších příkladů například demonstrovat na jablku Míšenském, které bylo oblíbeným jablkem papeže Klementa VII. (1523 – 1534). Když byl ještě jako kardinál Al-dobrandini papežským vyslancem u dvora Rudolfa II., velice si tato jablka oblíbil. Když se později stal papežem, posílal mu každoročně nejvyšší purkrabí království českého (Jiří Lobkovic) formanský vůz plný těchto jablek. Ten je prý dával jako uznání darem svým kardinálům v Římě.

Třicetiletá válka (1618 – 1648) však zasadila našemu ovocnictví smrtelnou ránu. Za častých vpádů Sasů a Švédů, kdy zemi drancovali cizí žoldněři, mizely ze sadů mladší stromky do ciziny a starší byly káceny na dříví, ovocné sady hynuly. Navíc následnou rekatolizací byly ze země vyhnáni všichni, kteří se nechtěli s novými poměry smířit. Čeští emigranti roztrousili se po celé Evropě a šířili všude české odrůdy a své zahradnické znalosti. „Míšenské“, „Gdánský granáč“, „Štětínské červené“, („Vejlímeček“) jsou staré české odrůdy, zanesené českými vystěhovalci do ciziny. Z této doby je nutné vzpomenout dílo českého pobělohorského exulanta, objevitele a propagátora nového způsobu roubování, Jiřího Holíka. Tomu se podařilo v cizině vydat (dokonce ve 21. vydáních) knihu o zahradnictví „Garten Buchlein“. Holík se po odchodu z vlasti stal exulantským kazatelem v Žitavě. Odtud se odebral do švédské Upsaly a pak do Královce (dnes Kaliningrad). Zde se věnoval zahradnictví a vynalezl nový způsob roubování – tzv. „kopulování“. Zemřel v Rize a je uznáván za nejlepšího zahradnického odborníka 17. století, který proslavil české ovocnictví po celé Evropě. O tehdejší skutečně světovém významu českého ovocnictví zanechal zprávy jezuita B. Balbín (1611 – 1688). Balbín napsal, že „jest taková úroda ovoce v Čechách, že odjinud kupovati hrušky, jablka, broskve, slívy, třešně ani ořechy není třeba“. Vydal publikaci „Miscellanea historica Bohemiae“ v roce 1680. Významná publikace v pozdějších letech a pro poznání odrůdové skladby velice důležitá. V Klatovech viděl velké množství vozů, plných sušených švestek, které si norimberští obchodníci odváželi a velice pochvalovali výtečnost jejich. O míšenském jablku vypravuje, že bylo jedno z nejlepších.

Půldruhého století se nedělo téměř nic pro povznesení lidu a zahrad. Teprve „Vlastenecko – hospodářská společnost“ počala křísit kdysi proslavené české ovocnictví. Přednáškami, spisy i zakládáním nových škol probouzí se slibně zájem o ovocnictví, které se dostává postupně na novou dráhu, zacelují se rány, zasazené válkou. Na konci 17. století a v průběhu 18. století se rozšiřuje sortiment a postupně se zlepšovala technika pěstování. Tak např. libochovický zámecký zahradník Jan Tulipán začal pěstovat zákrsky jabloní na jánčeti a hrušni na kdouloni. Již od roku 1674 též pěstoval tvarované ovocné stromky (vliv baroka). V roce 1795 vyla vydána Matějem Rösslerem (1754 – 1829), děkanem v Poděbradech „Pomona Bohemica“. Byl synem panského zahradníka, zaníceným ovocnářem, vynikajícím pomologem a velkým lidumilem. Jako farář – děkan v Poděbradech, kde působil 35 let, založil rozsáhlou, sbírkovou ovocnou zahradu „Sansparoele“, kde měl shromážděno na 2 000 ovocných odrůd. Znal se s předními evropskými ovocnářskými odborníky té doby, jako s Dielem, hrabětem Canalem, Büttnerem a dalšími. Byl též spoluzakladatelem „Pomologické (štěpařské) společnosti v království Českém“ (1830). Patří mu zásluha o hlubší prostudování tehdejšího dostupného sortimentu a stal se tak jedním z prvních, kteří shromažďování a studium odrůd považovali pro další rozvoj za důležité. Získané poznatky a studie pak shrnul v knize „Systematisches – Verzeichnis aller in der Baumschulen der Podiebrader Dechantei cultivierter Obstsorten“, vydané v roce 1798. Byl mimo jiné i spolužákem našeho slavného otce slavistiky, Josefa Dobrovského (1753 – 1829), osvícenského učenice, filologa a historika. Patří mezi významné osobnosti české historie. Rössler však odrůdy nejen shromažďoval, ale také popisoval a hodnotil. Z těchto jeho poznatků pak vzešlo vzácné a stále poučné dílo „Pomona bohemica“.

Významnější osobností na Moravě, které rovněž pochopily význam zakládání solidních rostlinných sbírek pro potřeby šlechtitelů a pěstitelů, byl valtický převor kláštera a nemocnice Milosrdných bratří, lékař, chirurg, botanik a kněz P. Norbert Adam Boccus (1731 – 1806). Mimořádně se zasloužil o to, že byly zakládány rostlinné sbírky druhů a odrůd ovocných, zelinářských, léčivých, aromatických rostlin a révy vinné. Na tyto jeho prvotní práce navazovaly o něco později již všeobecně známější rostlinné sbírky knížecího rady liechtensteinských statků, Theobalda Valáška (Walberga) (1750 – 1834), známé jako „Herbarium vivum“.

Později vzrostl význam pomologie poté, co zahájila činnost „C.k. vlastenecko-hospodářská společnost Českého království“ (1788). V roce 1819 pak byla založena samostatná „Štěpařská jednota“ a konečně v roce 1830 vznikla „Pomologická společnost“. Vzpomínané organizace vznikly v uvedené době v Praze. V Brně byl „Pomologický spolek“ založen v roce 1816. Ke studiu a vůbec sledování ovocných plodin se zakládaly pomologické zahrady, případně ovocná arboreta. V nich byly soustřeďovány k účelům studijním, výzkumným i šlechtitelským sortimenty odrůd ovocných druhů. Tyto odrůdové sbírky (dnes bychom je označili genovými bankami) mají svůj význam často i při srovnávání nebo určování odrůd. V našich zemích mají odrůdové sbírky dlouholetou tradici. Udává se, že nejstarší ovocnou a odrůdovou sbírku založil v Praze, v roce 1780, nadšený ovocnář a mecenáš, předseda „Vlastenecko-hospodářské společnosti“ v Praze, hrabě Malebeila Josef Emanuel Canal (1745 – 1826), na Vinohradech (známou později jako „Kanálka“). Později, když již vznikla Ovocnicko-

vinařská škola v Tróji, byla založena i sbírková ovocná zahrada „Na Kozačce“ (kolem roku 1870). Časem vznikaly pak další a další. Významná byla zahrada prvního českého šlechtitele ovocných plodin Josefa Eduarda Procheho (1822 – 1908). Svoji sbírkovou zahradu založil roku 1862 ve Sloupně u Nového Bydžova. Tyto dvě zahrady byly vlastně předchůdci dnešních arboret, které počátkem 20. století byly také zakládány státními nebo společenskými zájmovými organizacemi. Takto byla v roce 1922 založena ovocná arboreta v Újezdě u Průhonice a ve Velkých Pavlovicích. Ovocné arboreta byly založeny z iniciativy našeho významného a v Evropě uznávaného pomologa Jana Říhy (1853 – 1922) z odrůd, které ještě za svého života sám shromáždil. Hlavním realizátorem však byl až Doc.Dr.Ing. Kamenický (1894 – 1964), původně vědecký asistent, přidělený Řihovi na pomoc. Později byl přednostou „Výzkumného ovocnicko-vinařského ústavu“ v Praze-Dejvicích a též přednášel ovocnictví na Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství ČVUT v Praze. Naše výzkumná a šlechtitelská pracoviště za uplynulé dvacáté století dosáhla nemalých úspěchů a pomohla tak přímo i nepřímo úrovni našeho ovocnářství, které se jistě při větším pochopení řídicích orgánů vyrovná jiným ovocnářsky vyspělým evropským zemím. Nebyla však jedinými činiteli při rozvoji ovocnářství. Byli to i naši zahradníci – šlechtitelé a možno říci i amatérští šlechtitelé. Vůbec prvním byl Josef Eduard Proche (1822-1908), jehož tvůrčí činnost patřila 19. století. On byl vlastně první, který začal rozvíjet šlechtitelskou techniku na jakémsi vyšším, i když stále jen empirickém způsobu.

V období 19. a 20. století bylo v našich zemích šlechtění ovocných plodin uskutečňováno převážně nadšenými ovocnáři, soukromými, družstevními, akciovými společnostmi a různými firmami. Až do 50. let dvacátého století u nás neexistovala specializovaná šlechtitelská pracoviště, která by byla koordinovaně řízená státními, nebo zemskými institucemi. Na druhé straně je však pravdou, že na řadě výzkumných pracovištích, středních i vysokých odborných školách zemědělských se na šlechtitelském i genetickém výzkumu pracovalo. Přes tyto skutečnosti šlechtění ovocných plodin ve sledovaném období zaznamenalo řadu pozitivních výsledků. Na Metličanech (dnes Nový Bydžov–Metličany) působila od roku 1900 po tři generace šlechtitelská rodina Králíčků. Z mnoha odrůd, které byly touto rodinou vyšlechtěny, zůstává stále v pěstování odrůda angreštu „Králíčkův červený“. V této rodině byla udržována i odrůda angreštu „Zlatý fík“, která byla vyšlechtěna ještě J. E. Prochem a která zůstává stále v oblibě. . Příkladem dobrého a úspěšného šlechtitele z východních Čech byl i Václav Haman ze Svatojánského Újezdu u Lázní Bělohrad. Jeho odrůda švestky domácí se vyznačuje raností, kvalitou i jistým stupněm odolnosti k virovému onemocnění šarce. Tato „Hamanova švestka“ byla vyšlechtěna kolem roku 1925 a je registrována i dnes.

Známých, uznávaných a mnohdy i neprávem zapomenutých šlechtitelů – pomologů, ovocnářů a pěstitelů je nespočet a není možno je zde uvádět všechny, stejně tak se rozepisovat o vývoji úspěšného ovocnictví v českých zemích, které po dlouhá staletí, kdy české ovoce patřilo a snad ještě patří k Evropské špičce.

3. Josef Eduard Proche.

Narodil se dne 13. prosince 1822 v Novém Bydžově. Od svého mládí tíhl k ovocnému stromu, ale k ovocnářství se dostal oklikou, stejně jako většina ostatních pěstitelů. Už jako malý chlapec neunikl vlivu chlumeckého Velicha. Již od dětství se učil roubovat, k čemuž měl nemálo příležitostí v zemědělském kraji. Ale protože měl i matematické nadání, rozhodl jeho otec, městský důchodník (hospodářský úředník feudálního režijního velkostatku), že chlapec půjde na studia do Jičína. Mladý Proche však střední školu nedostudoval, přestože měl výborný prospěch. Po dvouletém studiu v letech 1834 – 1835 se vrátil domů, aby si po otcově smrti s podílu na dědictví mohl zařídit jednu obchod se smíšeným zbožím. V té době nebylo ovocnářství považováno ještě jako zdroj živobytí. Mladý Proche se jen nevěnoval obchodu, nestál za pultem, nehokynařil, ale po večerech trávil mnoho času nad odbornou literaturou, zvláště cizí, která ho přesvědčovala, že ovocnářství je třeba postavit na vědecký systém zbavený chaosu a nevědeckého praktikizmu. Když se jako mladý kupec vydal na zkušenou do Poděbrad, ocitl se záhy v ovocném arboretu Sans Pareil po ovocnáři Matěji Rösslerovi, které definitivně rozhodlo o příštím povolání mladého nadšeného ovocnáře. Poděbrady vystřídal Praha, kam se odebral ještě za obchodem, ale jeho srdce už tíhlo natolik k ovocnému stromu, že ho nemohl nikdo zviklat. Proche věnoval mnoho volného času studiu u pomologa H. R. Dickreta v zahradě Kozačce na Vinohradech a ve smíchovské univerzitní botanické zahradě, kde mu byl odborným rádcem profesor V. F. Kostelecký.

Proche se neuspokojoval jen nahodilými pokusy, nevynalézal to, co už bylo objeveno jinými ovocnáři. Od svých pomologických začátků se především zajímal o anatomii a fyziologii ovocného stromu a k tomu používal, na tehdejší dobu, moderních pomůcky jako byl lékařský skalpel, mikroskop, sáčky na opylování a mnoho dalších. Při své práci si stanovoval náročné cíle s plány, vypěstovat dostatek kvalitního šlechtěného ovoce pro všechny lid a postarat se i o jeho odborné průmyslové zpracování. Proto také pilně studoval konzervářskou technologii, kvasnou chemii a i ostatní co souviselo se zpracováním ovoce. Nebývalý zájem zavedl mladého začínajícího ovocnáře do ciziny, odkud už zaznívalo několik ovocnářských jmen. Odvážil se za hranice na zkušenou jako obchodník a přitom sledoval ovocnářský pokrok v Rakouskouhersku, Bavorsku a Itálii. Cesty za poznáním však musel předčasně ukončit, když mu onemocněla matka.

Na přání matky se usadil v Novém Bydžově a v roce 1849 si otevřel obchod, ale už ne se smíšeným zbožím ve kterém byl vyučen, ale s povidly, ovocnými víny a šťávami. Proche byl však špatným obchodníkem, ale velkým snílkem v pomologii. Aby se vyhnul finančnímu úpadku, zakoupil si s přispěním podílu po otci v blízkých Vysočanech roku 1854 malý pivovar. Ale ani v pivovarnictví vlivem své nepraktičnosti se mu moc nevedlo a vydržel ve Vysočanech jen sedm let. Po dalším nezdaru v podnikání zakoupil ve svých čtyřiceti letech ve Sloupně zemědělskou usedlost o výměře 1,2 ha, kde se pak natrvalo usídlil. I když se Prochevo jmění ztenčilo bylo toto období pro zralého muže velice povzbudivé a prožíval od roku 1862 šťastné chvíle ve Sloupně. Od toho času se začal plně věnovat své lásce – pomologii, přitom využíval zkušeností z cest, doplnil si cizí literaturu a počal na vlastním pozemku nejhodnější šlechtěnce pro své první arboretum. Pěstoval stromky ze semene a později však počal cílevědomě křížit různé odrůdy a ze semen takto získaných pěstoval další semenáče. Z nich vybíral ty, které se mu zdály úspěšné. Poněvadž vedl o svých pokusech podrobné zápisy, můžeme jeho metodu a výsledky pěstění dobře rekonstruovat. Neopoměl ani na svou rozsáhlou korespondenci se všemi známými pomology doma i v daleké cizině. Jeho korespondence směřovala do Vídně, Francie, Německa ale i na Ukrajinu vynikajícím pomologům tehdejší doby (Oberdieck, Leroy, Lucas, Spätn, Engelbercht, Liegel a další. Z korespondence získával zkušenosti, ale přicházeli mu také rouby. Přátelská korespondence se vyvinula s pomologem Jaroslavem Josipovičem Němcem, synem spisovatelky Boženy Němcové, ředitelem gymnázia ve Vinnici na Ukrajině. Z Ruska dostával Proche rouby zvláště otužilé a odolné a měl s nimi velmi dobré úspěchy. Šlechtitelské pokusy ve vlastním arboretu ve Sloupně polykaly dál rodinné jmění a příjem z nich nebyl valný. Proche štěpy rozdával okolnímu rolnictvu, k nim přidával i cenné rady a uspokojoval se jen radostí z úspěchů. Byl velice špatný obchodník a tak se obracel o pomoc na bratra Antonína, který žil v jeho domě.

Za několik let shromáždil Proche na svém pozemku stovky odrůd, jeho sortiment odrůd byl v Čechách největší. Všechny odrůdy, které pozoroval nebo vypěstoval, stručně a výstižně popsal. V jeho poznámkách jsou popisy 630 jablek, 518 hrušek, 131 slivoní, 44 třešní a višní, 38 lísek, 8 meruněk, 4 kdoulí, 15 malin, rybízu a angreštů. V jeho rukopisech je také dosti obšírný a podrobný návod k získávání a pěstování ovocných kříženců podle jeho vlastní zkušenosti. Rukopisy byly v majetku pomologa Josefa Vaňka v Chrudimi a nyní jsou v majetku muzea v Chrudimi. Ponechával si odrůdy jen kvalitní a vhodné pro místní poměry. Byl přísný ve výběru a nelitoval vymítit ušlechtilý strom, který nevyhovoval přezimování, úrodností, nároky na půdu a nesplňoval Prochem kladené požadavky. Doporučoval vždy jen to ovoce, které sám na svém pozemku vyzkoušel. V jeho úsilí o zvelebení sadů ho podporoval místní mlynář a vysloužilý námořník Walter. Soukromá zahrada brzy nestačila šlechtitelským plánům. V roce 1888 vysázal Proche polní sad s 900 stromy. Svě vyšlechtěné odrůdy ošetřoval od rána do večera a místo zaslouženého odpočinku a spánku zapisoval pečlivě své poznatky a zkušenosti až jich bylo šest tisíc stran.

Ze svých kříženců dvacet pojmenoval a mnoho jich označil jen čísly.

- Božena Němcová – menší až střední jablíčko, podobné Muškátové renetě, povstalo z Cosovy renety. Zraje v srpnu a vydrží asi měsíc.
- Libernáč sloupenský – dosti velké jablko podobné Kardinálu žíhanému. Zraje v listopadu a vydrží přes vánoce.
- Malinové sloupenské – menší jablko podobné Bernskému růžovému, vypěstovaného roku 1887 z Holovousého malinového. Zraje v polovině října a vydrží přes vánoce.
- Oberdieckovo – střední velikosti, vypěstováno roku 1883. Má tvar i velikost Limburské renety. Zraje v listopadu a vydrží do ledna.
- Daňkovo – větší jablko. Je to první Prochův výpěstek z roku 1851. Podobá se Blenheimské renetě. Zraje v listopadu a vydrží do ledna.

- Ideal – střední velikosti, vzniklo křížením Blenheimské renety s Orleánskou. Je pěkně vybarvené jako Orleánská reneta. Zraje v polovině prosince a vydrží do března.
- Vytoužené (Mon désir) – střední velikosti podobné Oberdieckovu. Zraje před vánocemi a vydrží do března.
- Česká pochoutka – střední velikosti vzniklé v roce 1872 křížením Tyrolského červeného a Omanového. Zraje před vánoci a vydrží do března.
- Mikulášovo – jablko střední velikosti podobné Orleánskému, vzniklo křížením odrůd Old Nonpareil a Ribstonské renety v roce 1891. Zraje po vánocích a vydrží do května.
- Jaroslav Němec – jablko světle červené a šedě tečkované.
- Výtečné české – barvy nachové, chuti sladce aromatické.
- Růženka – jablko bledožluté.
- Marie – žluté, červeně tečkované.
- Fialkové – krvavě červené, desertní ovoce.
- Parména Gemma (poklad) – žluté jablko s polovinou zlatorudě zbarvenou, renetové chuti. Zraje v lednu a vydrží do května.
- Jan Říha - jablko světle žluté s četnými rezovými skvrnami. Dužina bělavě žlutá, polotemné sladké chuti s balzámovou příchutí. Dozrává v září a vydrží však jen tři týdny.
- Z hrušek vypěstoval a pojmenoval Máslovku vanilkovou – plody střední velikosti hruškovitého tvaru, barvy bledožluté. Zraje v prosinci a lednu.
- Z angreštů Non plus ultra, z malin Božena Němcová a Kníže Anatol Gabarin.

Ovocnář Proche byl velice citlivým pozorovatelem přírody. Mezi stromy žil, se štěpy si vyprávěl, pomáhal jim k růstu, avšak nezůstával k jejich rozmarům shovívavý. Dbal na jejich přísné rozřídění, určení původu a neznal pravděpodobnost či polovičitost. Na svou zahradu nakonec vtěsnal k pokusům 1300 odrůd, registroval je do lístkových katalogů, sledoval jejich aklimatizaci v domácím prostředí a vyvíjel nové odrůdy cílevědomým křížením. Svého prvního křížence pojmenoval roku 1851 po chlumeckém sládkovi Josefu Daňkovi, mecenáši Boženy Němcové. Rodičovskými stromy mu byly otužilé odrůdy – Boskopské, Červené ušlechtilé, Blenheimská reneta, Holovouský malináč, Ribstonský jadernáč, Cosova reneta. Vypěstoval na nich sto nových odrůd, z nichž jen čtvrtinu pojmenoval, ostatní pouze očísloval. Zanechal po sobě i hrušku, šest angreštů a čtyři maliny. Při šlechtění a pokusech vždy dbal na to, aby strom brzy plodil, plody měly lahodnou chuť, záleželo mu i na velikosti plodu, která v té době nebyla zas tak rozhodující. Na stovkách jedinců se přesvědčil, že podmínky pro ovocnářství v Pocipliní jsou mimořádně příznivé, že české ovoce vyniká nad dovezeným. Všichni Procheovi odběratelé dali sloupenskému pomologovi za pravdu, zvláště když se přesvědčili, že i v silných mrazech jeho štěpy obstály.

Proche měl rád děti, vždyť sám jich měl sedm. Cizí mládeži rozdával ovoce na potkání, okolní zemědělce a pěstitelé obdarovával štěpy a přidával i důležité rady, nezapomněl sdělit k darovanému kmínku i trochu zkušeností s jeho pěstováním. Nakonec přidal i trošku humoru a šprochu, kterým vždy oplýval. Ovocnáři i rolníci si pokrokového pěstitelé nadměru vážili, pro jeho štedrost, znalosti, ale také proto, že jim orouboval kde jakou pláňku a sám je také učil tomuto divu přírody. Proche udržoval cílé vědecké styky s chlumeckým pomologem Janem Říhou, který přilnul ke staršímu kolegovi synovskou láskou. Zasluhou Říhy byla také zachráněna velká část písemných prací Procheho. Procheho znali ne jen ovocnáři v celé zemi například Josef Bláha v Troji, Jan Šámal v Mladé Boleslavi, Václav Maruška v Klecanech, ale i v cizině. Sloupenský pomolog si dlouhodobě dopisoval s berlínským Späthem, Oberdickelem v Jensenu, se Simonem v Metách a mnoha dalšími. Nejbohatší korespondence se dochovala s Jaroslavem Němcem, synem spisovatelky Boženy Němcové, který ho v dopisech Procheho oslovuje drahý strýčku a žádá ho o odborné články pro časopis Plodovodstvo. Němec byl se svou korespondencí prostředníkem mezi Prochem a Mičurinem. O přímém spojení mezi známými pomology se však zprávy nedochovaly.

V roce 1894 pozvali ruští pomologové Procheho na mezinárodní výstavu do Petrohradu, aby se jí účastnil jako zástupce vyspělých českých ovocnářů a přijal funkci odborného znalce. Proche byl již stár 72 let a nemohl se odvážit na tak dalekou cestu. Doporučil předsednictvu výstavy, aby za něho jmenovalo mladého Jana Říhu, z Chlumce nad Cidlinou, který už tou dobou byl uznávaným a výtečným pěstitel.

Ještě v nedávné době bylo možno narazit na některých zahradách nebo starších soukromých sadech na Procheho výpěstky, přestože už od jeho smrti uplynulo jedno století. Nejvíce se udržovala a

pěstovala jeho prvotina Josef Daňek, dále pak Česká pochoutka, Vytoužené, Fialkové, Malinové mnohoploidné, Malinové sloupenské, Vrchlického, Božena Němcová, Gagarin, Libernáč sloupenský, Panenské veliké, Ideál, Jaroslav Němec, Výtečné české, Samovo a další. Jestliže se Proche zapsal velice kladně do srdcí zemědělců a zahrádkářů, nenašel pochopení tam, kde to bylo žádoucí, v novobydžovské zemědělské škole. Tehdejší ředitel školy Burian před žáky haněl Procheho výpěstky, znevažoval a tupil významného pomologa, ale přitom jeho rouby prodával jako své výpěstky a dokonce se odvážil Procheovo jablko Česká pochoutka přejmenovat na svou Českou korunu. I tato trpká zkušenost zavadala příčinu, že se pomolog na konci svého života uzavřel sám do sebe a lidem přestal důvěřovat.

Pomník odhalený před hřbitovem v roce 1958. Reliéf je dílem Karla Bělohradského.

Ke konci svého života však zatrpkl, když žádný z jeho sedmi dětí neprojevil zájem o pokračování v jeho díle. Proche se jistě cítil osamělým, neboť neměl rovnocenných druhů ve svých snahách a jenom vášeň pro vědeckou práci a snaha prospět lidu udržovala jeho pracovní energii až do vysokého stáří. Jeho sad založený s nadšením, velkým elánem a silnou vírou v budoucnost nakonec zpustl. Bohužel nenalezl následovníků a z jeho sadu zbyly pouze trosky. Byl to muž jedinečné energie a předvídavosti. Jeho píle byla obrovská a lze jí pochopit jen jako projev jeho veliké lásky k ovocnictví. Proche zemřel ve svém sadu, u svých stromů. Ve svých šestaosmdesáti letech odešel do svého sadu kde byl později nalezen a lékař konstatoval smrt. Jeho domek i se sadem prodali potomci Procheho Strýhalům, domek s čp. 46 počátkem třicátých letech minulého století vyhořel a byl zbourán.

Proche sledoval při své práci též cíl jako po něm Ivan Vladimirovič Mičurin. Chtěl obohatit stůl ovocem všech pracujících. Nespolehal jen na aklimatizaci a selekci jedinců, za nejučelnější šlechtění jedinců považoval křížení. Neměl předchůdce ve své vědecké práci. Šel vlastní cestou, jak dokazují tisíce jeho odborných poznámek. Jedna z nich je nadavše výmluvná: „Kdo nepokračuje, couvá zpět a i malá hřivna množí součet. Hleďme podle svých sil stát se užitečnými a žít nikoli jen výhradně pro sobě, nýbrž i příštím pokolením.“

Proche po sobě zanechal i množství odborných poznámek, doplněnými diagramy a kresbami. Jeho vědeckou práci je možno seřadit chronologicky:

Systematický seznam vysázených ovocných odrůd podle pomologické soustavy dr. A. Diela (1846),
Zápisy o sklizni ovoce (1848-58),

Seznam karafiátů (1856),

Seznam ovocných odrůd (1874),

Deník o povětrnosti (1878),

Odrůdy ovoce z vlastního průzkumu, 700 jablek, 600 hrušek, 200 švestek renklód a slív, 130 třešní a višní, 30 lískových ořechů, 25 vinných rév, 36 angreštů a 24 rybízů (1886),

Orientace v sadech a školkách s filozofickými úvahami i básněmi (1886-1888),
Popisy a kresby 237 ovocných stromů (1887),
Odrůdy ve vlastním sadě, 414 stromů (1888),
Návod ke křížení ovocných odrůd (1890),
O škůdcích a ochraně ovocného stromoví (1890),
Popisy a kresby ovocných odrůd, 671 kusů (1891),
Popisy, původ a kresby 3600 odrůd (1891),
Popisy 348 odrůd (1892),
Školkařství a ovocnictví (1892).

4. Zahradníci ve Sloupně.

Velmi staré jsou zmínky o zahradničení při zámku ve Sloupně, kde dlouhý čas nepřetržitě 53 let zahradníkem Eduard Hudek (*1846), a to od roku 1868 až do roku 1921. Na tomto panství sloužil již jeho otec. Zámek se zahradou, statkem a polnostmi patřil církevnímu řádu benediktinů v Broumově. Ve dvoře byla zahrada s jedním 15. metrovým skleníkem a 300 pařeništními okny, kde se předpěstovávala zeleninová sadba pro polní pěstování. Skleník sloužil též k předpěstění květin a dekorace pro zámeckou výzdobu. Od roku 1921 do roku 1941 byl zde zahradníkem František Chocenský (*1889). Po jeho smrti byl na statek přijat zahradník Václav Košlík (*1907). Zelenina se na statku se pěstovala ve velkém a k statku náležel též větší ovocný sad. Po konfiskaci v roce 1948 byl statek rozparcelován. V dalším roce převzaly budovy Státní statky, pozemky se sloučily a Václav Košlík převzal místo vedoucího státního statku s velkým střediskem polního hospodaření.

Leopold Bureš

Narozen v roce 1912 ve Sloupně u Nového Bydžova. Vyučil se zahradníkem u Alfréda Kunerta ve Skřivanech, zahradnickou praxi získal v okresní školce v Novém Bydžově. V letech 1937 – 39 působil jako městský zahradník v N. Bydžově, později v zahradě Jemelíkova statku v Podlesí u Ohnišťan. Po roce 1950 pracoval v zelinářském kombinátě Kopisty u Litoměřic.

Jan Herman

Narozen 9.4.1854. Místo vyučení a zahradnická praxe nejsou známy. Působil v zámeckém zahradnictví ve Sloupně a v Králíčkově zahradnictví u Mlýna v Novém Bydžově. Od roku 1895 obchodně zahradničil v Chudonicích (Nový Bydžov). Zemřel 27.12.1930, pochován je v Novém Bydžově.

Eduard Hudek

Narozen 20.2.1846 ve Sloupně u Nového Bydžova. Výuční místo a další zahradnická praxe nejsou známé. Od roku 1868 až do roku 1921 byl vedoucím zámeckým zahradníkem ve Sloupně. Zemřel 25.5.1921. Pochován ve Sloupně.

František Chocenský st.

Narozen 24.11.1889 v Zábědově u Nového Bydžova. Vyučen zahradníkem v zámecké zahradě v Myštěvsi. V letech 1907 – 08 absolvoval Zemský pomologický ústav v Tróji. Další praxi získal u fy Wehrensfeinig, v zámecké zahradě v Dolních Beřkovicích, v městských sadech v Plzni, v městských sadech v Duisburg-Meiderich, do roku 1917 byl ve vojenské službě ústavním zahradníkem a potom vedoucím zahradníkem u fy Dušek v Hradci Králové. Od roku 1921 zámeckým zahradníkem ve Sloupně u Nového Bydžova po E. Hudkovi. Zemřel 18.11.1941 ve Sloupně.

František Chocenský

Narozen 5.9.1926 ve Sloupně. Byl synem zámeckého zahradníka F. Chocenského ve Sloupně. Zahradnictví se začal učit u svého otce v roce 1940, po jeho smrti se doučil u Rudolfa Zdechovského, zahradníka v Červeněvsi, kde dále zůstal na v zahradnické praxi. V letech 1945 – 46 absolvoval Zemský pomologický ústav v Praze – Ruzyni, potom do roku 1948 pracoval v botanické zahradě

v Praze. Po vojenské službě působil jako zahradník v JZD Červeněves u vedoucího R. Zdechovského, od roku 1958 ve funkci samostatného vedoucího zahradníka JZD Červeněves. Zemřel 17.8.1990.

František Chocenský ml.

Narozen v roce 1951. Zařadil se jako třetí generace zahradníků Choceňských ze Sloupna. Absolvent zahradnické školy v Kopidlně. Své první zahradnické poznatky získával od svého otce. Po ukončení zahradnické školy pracoval jako technik výkupu, později jako vedoucí výkupu ovoce a zeleniny v Novém Bydžově.

Ing. Václav Jošt

Narozen v roce 1945. Od poloviny šedesátých let se věnoval pěstování cibulovin a hlíznatých květin. Zájem o pěstování cibulovin získal u Josefa Marse v Hořicích v Podkrkonoší a ve VŠÚOZ Průhonice. Ve Sloupně začal své první pokusy se šlechtěním lilií na části velké zahrady po Františku Choceňském. Do roku 1974 měl tu již soustředěno na 800 druhů odrůd tulipánů, 196 odrůd narcisů, 70 druhů a odrůd krokusů, 50 odrůd hyacint a 120 druhů různých cibulnatých rostlin. V dalších letech do roku 1988 rozšířil sbírku o 600 druhů a odrůd lilií, 150 odrůd amerických kosatců a mimo to z dalších rostlin na 50 odrůd chryzantém. Hlavní zásluhu má však na cílevědomém zušlechťování lilií, na kterém pokračoval v šlechtitelské stanici – SEMPRY v Heřmanově Městci, kde se stal samostatným výzkumným pracovníkem. Do roku 1992 bylo ing. Václavu Joštovi uznáno 40 nově vyšlechtěných odrůd lilií.

Václav Košík

Narozen 17.11.1908 v Bílé Vchýnici u Chlumce nad Cidlinou. Vyučil se v zahradnictví Františka Popílka v Chlumci nad Cidlinou. Po vojenské službě další praxi získal v letech 1929 – 30 u Ed. Vídala v Novém Bydžově, potom v zelinářství Lad. Komárka ve Svobodných Dvorech. Od roku 1935 působil jako zahradník na zbytkovém statku Jemelíků při zámku v Podlesí u Ohnišťan. V roce 1942 přijal místo zahradníka na ve Sloupně u Nového Bydžova na církevním statku řádu benediktinů, v roce 1948 v samostatném zelinářství na téměř statku a od roku 1949 jako vedoucí zahradník, později jako vedoucí státního statku ve Sloupně. Uznávaný pěstitel plní zeleniny a dobrý organizátor. Zemřel 13.3.1967.

Václav Pozlér

Narozen v roce 1930 ve Sloupně, vyučil se květinářství u zahradníka Bradny v Novém Bydžově poté absolvoval Zemský pomologický ústav v Praze – Ruzyni, krátce po škole nastoupil vojenskou službu a po její absolvování pracoval jako agronom v STS Chlumeck nad Cidlinou po reorganizaci okresů v roce 1960 pracoval jako technik výkupu ovoce a zeleniny v Novém Bydžově až do důchodového věku.

Josef Eduard Proche

Narozen 13.12.1822 v Novém Bydžově. Studoval na jičínském gymnáziu po dvou letech však vystoupil a vyučil se obchodním příručím u G. Štorcha. Ovocnářské vědomosti získával u zahradníka Balcara v Poděbradech kde působil na obchodní praxi, v Kutné Hoře v děkanské zahradě a u Dr. Ang. Dörella. Při obchodní praxi v Praze navštěvoval mnohé pomology a profesory botaniky a na technice poslouchal přednášky chemika Ballinga. V letech 1843 – 45 procestoval Tyroly, Bavorsko a Itálii. V roce 1845 se vrátil hospodařit na pozemky své matky. Ve 27 letech v roce 1849 si otevřel v Novém Bydžově obchod se zbožím, kde zavedl výrobu ovocných vín, šťáv a povidel. V roce 1845 koupil zahradu s pivovarem ve Vysočanech u Nového Bydžova, kde začal též ovocnářit. Teprve v roce 1861, kdy zakoupil novou zemědělskou usedlost ve Sloupně o výměře 1,20 ha, věnoval se plně ovocnářství. Stal se prvním ovocnářským šlechtitelem. Křížením se mu podařilo vypěstovat mnoho hodnotných novinek odrůd ovoce, zvláště jablek. Byl v přátelských vztazích s předními pomology domácími i cizími. J.E. Proche po sobě zanechal četné rukopisné záznamy. Byl vynikající osobností českého ovocnářství. Zemřel 12.11.1908, pochován je ve Sloupně.

Vojtěch Vídal

Narozen 6.4.1850 v Elčovicích na Šumavě. Ve 12 letech se šel učit zahradnictví do panské zahrady ve Vlachově Březí. Další praxi získal na mnoha místech ve Vídni, ve Štýrsku, v letech 1873 – 78

v zahradě kláštera břevnovského a v klášterní zahradě v Dolních Břežanech u Prahy a od roku 1878 v zámecké zahradě ve Sloupně u zahradníka Hudka. Potom působil jako zahradník v měšťanském dvorci pana Peřiny v Novém Bydžově. Od roku 1881 byl samostatným obchodním zahradníkem v Novém Bydžově, kde působil do roku 1921, kdy předal závod svému synovi Eduardu Vídalovi. Svě tři syny, Vojtěcha, Jaroslava a Eduarda vyučil zahradnictví. Vojtěch Vídal získal čestná uznání, medaile a diplomy na zahradnických výstavách. Byl činný v několika zahradnických organizacích. Vlastnil květinovou síň v novém Bydžově. Zemřel 3.2.1927 a je pochován v Novém Bydžově.

Použitá literatura a další prameny

Akademik Bohumil Němec – Dějiny ovocnictví (1955)
Oldřich Maštálka – Český ovocnář J.E. Proche (1958)
Bohumil Bradna – Zahradnictví na Bydžovsku a Chlumecku (1997)
Václav Horyna – Pomolog Jan Říha a jeho předchůdci (1981)
Sborník přednášek z odborného semináře, Lednice na Moravě (listopad 2003)
Periodika – časopis Zahrádkář, časopis Zahrada
Odborné články z internetu.

© Drašík Pavel (srpen 2008)